

EDWARD KLISIEWICZ

Imiona żeńskie w ojkonimii Tarnopolszczyzny (echa polskiej tradycji literacko-kulturowej)

Śledząc nazewnictwo miejscowe byłego województwa tarnopolskiego w makro- i mikroskali zauważyć możemy pewną liczbę imion żeńskich, które wykorzystano w procesach toponimizacji. Ze względu na specyfikę tego terenu owe procesy cechuje pewna odrębność – w stosunku np. do Polski centralnej – w zakresie motywacji nazewniczej, a która uwarunkowana jest realiami zewnętrznymi, o czym bardziej szczegółowo niżej.

Byłe województwo tarnopolskie utworzono ustawą organizacyjną z 1922 roku. W jego skład weszły części czterech historycznych województw sprzed 1772 roku – ruskiego, podolskiego, wołyńskiego i bełskiego¹. Potocznie obszar ten nazywano Tarnopolszczyzną, a historycznie – za czasów Kazimierza Wielkiego – były to ziemie rozciągające się pomiędzy Zbruczem a Strypą, najpierw wokół Tarnopola, Trembowli, Skalatu², z czasem na północ wokół Zbaraża, a na południe po Buczacz, Czortków, Borszczów.

Materiał, który wykorzystano w tym artykule, pochodzi z terenów objętych w okresie międzywojennym administracyjnymi granicami województwa tarnopolskiego (zob. mapa). Już za czasów Kazimierza Wielkiego zasiedlają te ziemie Polacy tworząc liczne skupiska polskości – językowe, kulturowe i religijne – konkurujące z panującym dotychczas językiem ruskim i religią prawosławną. Z biegiem czasu tworzy się diaspora języków, kultur i religii narodów – ruskiego (późniejszego ukraińskiego) i polskiego. Dochodzą także inne nacje, chociażby ludność żydowska czy niemiecka. Ewa Wolnicz-Pawłowska w osiemnastowiecznych antroponimach Tarno-

¹ Por. szerzej: J. Bauer, *Z przeszłości osiedli województwa tarnopolskiego*. Tarnopol 1935.

² Por. E. Wolnicz-Pawłowska, *Z dawnej antroponimii Tarnopolszczyzny (Podobieństwa i różnice w osiemnastowiecznym imiennictwie ukraińskim i polskim) [w:] Paralele w rozwoju słownictwa języków słowiańskich*, Warszawa 1989, s. 195–202.

polszczyzny znajduje nazwiska: *Poleszuk, Bojko, Hucuł, Kozak, Litwin*³ etc. Również nazwy miejscowe z grupy „nazw etnicznych” zawierają informacje o składzie etnicznym ludności zamieszkującej te tereny, np. *Huculi, Kałmuki, Mazury, Szlązaki, Uhorce, Wołochy, Szwaby, Turczyny*⁴.

Z czasem zamazuje się poczucie tożsamości religijnej (obrzędki grecko- lub rzymskokatolickiego) z tożsamością narodową. Powstaje wiele małżeństw mieszanych. Podziały religijne przechodzą przez rodziny. Wielu Ukraińców się polonizuje i odwrotnie – sporo Polaków, zwłaszcza drobnej szlachty i chłopstwa, ulega ukRAINIZACJI. Ludność staje się dwujęzyczna, z łatwością przechodzi z języka na język, dlatego też kształtowanie się systemu toponimicznego nosi cechy obu tych języków i czasem bardzo trudno jest ustalić, czy nazwa jest z pochodzenia ukraińska czy polska. W przypadku ojkonimów pochodzenia odimiennego lub równych imionom problem jest nieco łatwiejszy z oczywistych względów, które wynikają z różnic między imionami cerkiewnymi przejętymi do języka ukraińskiego i imionami rzymskokatolickimi przejętymi do języka polskiego.

Na terenie Tarnopolszczyzny 72 (mikro)ojkonimy utworzono w oparciu o imiona żeńskie. Nazwy tworzą imiona zarówno w formie podstawowej, jak i derywowanej. W tych celach wykorzystano łącznie 48 różnych imion żeńskich. Największą popularność wykazują imiona owe w tworzeniu mikroojkonimów, a wśród nich nazw folwarków – 35, czyli niemal połowa wszystkich nazw. 15 tworzy nazwy osad i przysiółków, a 10 nazwy zabudowań, karczem i leśniczówek. 12 imion wykorzystano przy tworzeniu nazw osad samodzielnych (ojkonimów), które są nowszego pochodzenia i zapewne wcześniej były mikroojkonimami.

A oto jak przedstawia się analiza materiału na płaszczyźnie formalnej, a także próba ukazania motywacji nazewniczej w zakresie wykorzystania imion żeńskich w toponimii Tarnopolszczyzny.

1) Mikro- i ojkonimy motywowane przez imiona pełne, przeniesione do toponimi bez derywacji: *Brygida, Halina, Izabella, Jadwiga 2x, Karolina, Konstancja – Konstancja, Orszula* i ukr. i. *Terezja* – w sumie 9 nazw. Przez imiona zdrobniałe: *Helenka, Jagonia* („Jagonia bierze swe imię od Agnieszki (Jagusi), córki hrabiego I. Miera, właściciela Kamionki w roku 1803”)⁵. *Paulinka* (właścicielką była Paulina hr. Łoś) i ukr. *Marianka 2x* (por. ukr. i. *Marjana*) oraz *Maruszka 3x* – w sumie 8 nazw.

2) Derywowane za pomocą sufiksu *-ówka*, ukr. *-iwka*⁶: *Angelówka // Anielówka – Jangieliwka* („Osadę założyli Aniela i Karol Hubiccy na karczunkach leśnych a zaludnili przybyszami po większej części z Czech przy-

³ E. Wolnicz-Pawłowska, op. cit., s. 195. Por. także przypis 1.

⁴ Zob. J. Zaleski, *Nazwy miejscowe Tarnopolszczyzny*. Słownik nazw oprac. E. Klisiewicz. Wydawnictwo PAN, 1987.

⁵ B. Faliński, *Powiat Kamionka Strumillowa*, Kamionka Strumillowa 1935.

⁶ Obszernie na temat przyrostka *-ówka* zob. F. Nieckula, *Polskie nazwy miejscowe typu Bieńkówka. Samówka (Geneza i znaczenie przyrostka -ówka // -ewka)*. Rozprawy Kom. Jęz. Wrocław. Tow. Nauk., t. VII, s. 231–271.

byłymi”) S.G. VII, s. 789. (*Angela* jest to forma włosko-łacińska, może tak brzmiało to imię w ustach czeskich osadników), *Anielówka* 5x, **Bronisławówka*⁷, *Celinówka*, *Eleonorówka* – *Eleonoriwka*, *Elżbietówka* 2x, **Emilówka* – *Jemeliwka* 2x, *Eugeniówka*, *Ewiówka* // *Ewówka*, *Helenówka*, **Kazimierówka* – *Kazymyriwka* 3x, *Krystynówka*, **Ludwikówka* – *Ludwykiwka* 2x, *Maryłówka*, *Marynówka*, **Stefanówka*, *Teklówka* – *Tekliwka* 3x, **Teofilówka*, *Zosiówka* – *Zofijiwka* 8x i *Maruszówka*. Razem 38 nazw. Jest to najliczniejsza grupa spośród interesujących nas nazw. Przyrostek *-ówka* // *-iwka* w odniesieniu do ojkonimów pełni funkcję dzierżawczą i zarazem deminutywną. Niekoniecznie musi istnieć nazwa podstawowa z sufiksem *-owa*. Z. Stieber uważa, że „Przyrostek *-ówka* użyty zamiast *-owa* mówi nam nieraz po prostu, że mamy do czynienia z małą wioską: nazwa na *-ówka* nie musi zakładać istnienia analogicznej nazwy na *-owa*”⁸.

Śledząc dodatkowe motywy kreowania nazw na interesującym nas terenie możemy wskazać na inne jeszcze funkcje formantu *-ówka* // *-iwka*, jak i charakter nazw o tej podstawie i strukturze. Oddają one panującą w dialekcie kresowym tendencję do deminutywizacji nazw, podobnie jak i apelatywów.

W nazwach folwarków formant ten tworzy grupę toponimów o charakterze rodzinno-pamiętkowym. W większości nazwy te tworzone były dla uczczenia żony czy córki właściciela folwarku lub majątku. Co zaś do nazwy *Zosiówka*, która występuje aż 8 razy, wydaje się, że nie zawsze była nazwą rodzinno-pamiętkową, lecz utworzona została zapewne jako nazwa o charakterze literacko-kulturowym, zgodnie z tradycją panującą ówczesnie na kresach wśród magnaterii⁹, a którą naśladowała drobna szlachta, wzorująca się na jej obyczajach i kulturze. Stąd wysnuć można wniosek o polskości licznych nazw tego typu bez względu na inne okoliczności ujawniające się w nazwie.

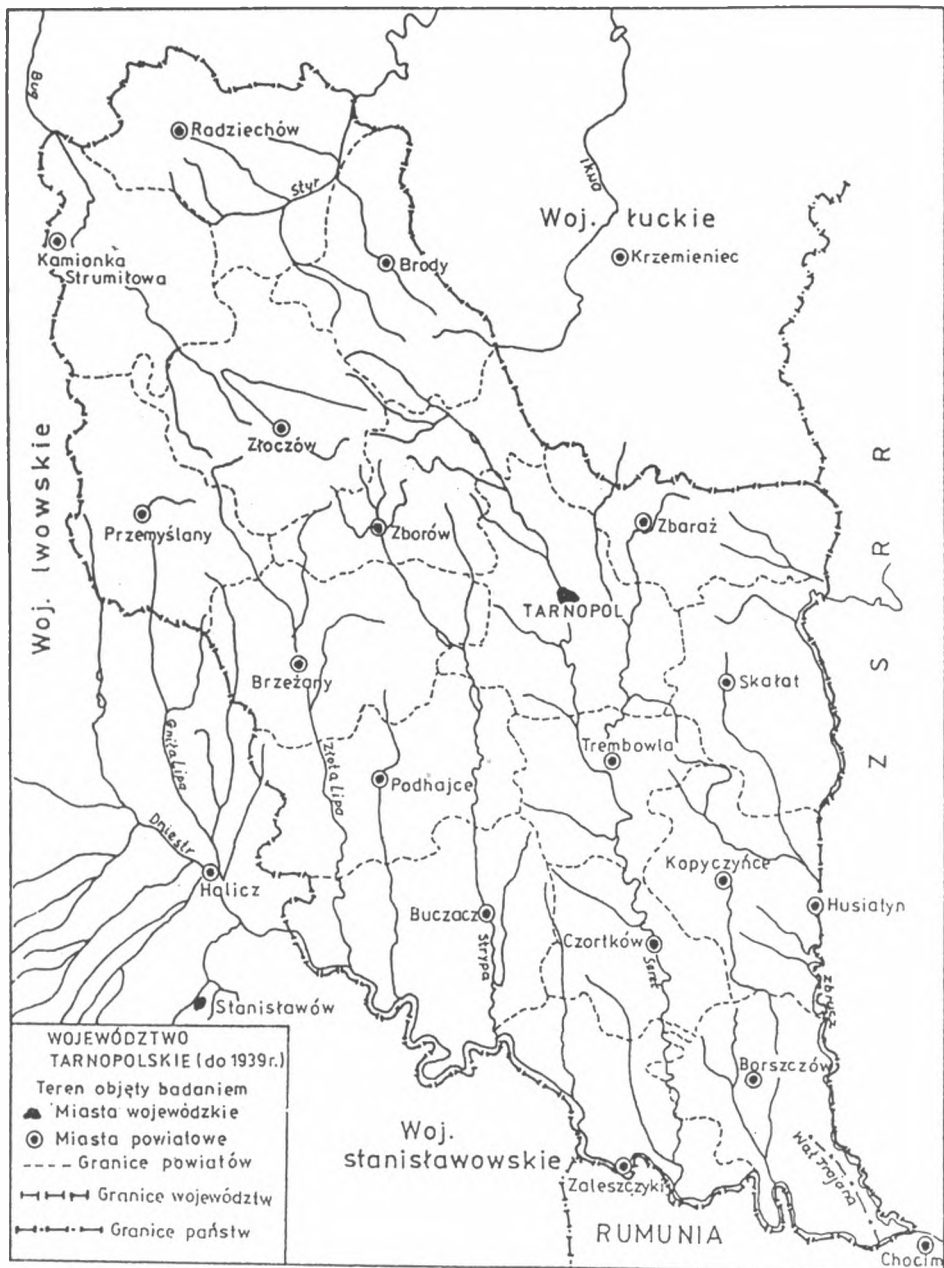
3) Derywowane za pomocą sufiksu *-in*: *Bronisin*, *Dorocin* – *Dorotyn*, **Henrysin*, *Izin*, *Jadwiżyn*, **Marcelin*, *Marusin*, *Teresin* (w sumie 9 nazw) i jedna z przyrostkiem *-ina*: *Halczyna*. Tworzono je na wzór starych nazw dzierżawczych. Działał tu więc wyrazisty model nazewniczy, nawiązujący do systemu tworzenia nazw w czasie starego osadnictwa słowiańskiego. Przyrostek *-in* pełnił więc w nazwach folwarków, od podstaw będących imionami żeńskimi, funkcję strukturalną, ale zarazem informował on o sięganiu do tradycji historyczno-kulturowych nawiązujących do korzeni osadnictwa.

4) Inne izolowane formy kreacji toponimicznej. Przyrostek *-ów*, który tworzył kiedyś tak zwane nazwy „dzierżawcze” o bardzo dużej frekwencji, w przypadku nazw miejscowych pochodzących od imion żeńskich jest

⁷ Gwiazdką oznaczono ojkonimy, których potencjalną podstawą może być imię męskie.

⁸ Z. Stieber, *Toponomastyka Łemkowszczyzny*, cz. I. *Nazwy miejscowości*, Łódź 1948, s. 72.

⁹ Por. utwór S. Trembeckiego *Sofiówka*, powstały w 1804 roku, chwalcący widok parku pejzażowego stworzonego dla S. Potockiego w latach 1795–1800 na pustkowiu pod Humaniem, na cześć trzeciej żony magnata – Zofii, słynnej z urody i awanturniczej przeszłości.

rzadki. Utworzył 2 nazwy pamiątkowe: *Helenków* – *Helenky* // *Helenkiw* 2x i *Marianów* (na cześć M. Panny). W tej ostatniej poszerzony o *-an*.

Dwa sufiksy nazwotwórcze *-anka* – *-icha* są zapewne przypadkowe: *Różanka* (od Rozalii – Róży) – jako nazwa pamiątkowa i *Ulanicha*, od ukr. im. *Ułana* – może być ona dzierżawcza lub pamiątkowa.

Dwie nazwy są compositami: *Różowola* // *Różywola* – która zapewne nawiązuje do historycznego modelu nazw związanych z dawnym sposobem zasiedlania, na zasadzie ulg lub zwolnień podatkowych – i *Teofipilka* // *Teofipólka* (od im. *Teofila*) – która jest zapewne nazwą krotochwilno-famiłiarną lub naśladującą jakiś wzorzec nazw literackich.

Widzimy zatem, że imiona żeńskie wykorzystane w toponimii Tarnopolszczyzny były podstawą różnych zabiegów toponimizacyjnych, które nawiązywały do historycznych wzorców nazwotwórczych, a zarazem były swoistym odbiciem panujących na ziemiach wschodnich a płynących z ziem Polski macierzystej, wzorców nazwotwórczych kształtowanych przez kulturę i tradycję, na tychże ziemiach tworzoną.

Nie można jednoznacznie rozgraniczyć co polskie, a co obce, jedynie na płaszczyźnie różnic językowych. Różnice wynikające z tradycji, religii i kultury są zapewne bardziej ważne, niż tylko spekulacje formalnojęzykowe, opierające się na zapisach w dokumentach prowadzonych przez różnych kancelistów (ukraińskich lub polskich). Poza tym każda nazwa własna nie znaczy, lecz oznacza, czyli jest swoistym adresem, w dyspozycji tego, kto ten adres utrwali w świadomości, nie tylko lokalnej, ale i szerzej w pojęciu administracyjnym – krajów, państw, kontynentów.

Śp. Pani Profesor Maria Schabowska często wspominała, w rozmowach pracownikami i studentami Instytutu Filologii Polskiej, o tradycjach polskiej kultury i obyczajowości na Kresach. Była to tradycja utrwalana w bezpośrednich kontaktach dwu narodowości, kultur i religii, które tworzyły swoistą diasporę, określaną mianem Kresowej. Wzbogacały ją również inne pomniejsze nacje, o których wspomniano wyżej, mówiąc o tak zwanych „nazwach etnicznych”.